

Фененко П.О.,

к.е.н.,

старший викладач кафедри фінансів
та банківської справи,
ПВНЗ «Європейський університет»

ПОДАТКОВА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. У статті проведено аналіз податкової складової діяльності транснаціональних корпорацій, зокрема й в Україні. Виявлено позитивне значення таких бізнес-одиниць у формуванні дохідної частини бюджету країни. Розкрито проблему ухилення від оподаткування ТНК. Визначено ризики трансфертного ціноутворення та запропоновано кроки щодо їхнього попередження.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, прями іноземні інвестиції, оподаткування прибутків, ухилення від оподаткування, трансфертне ціноутворення.

Постановка проблеми. Інтеграція економічних систем країн світу та технологічний прогрес сприяли глобальному розширенню діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК). Такі компанії мають як позитивний, так і негативний вплив на економіку приймаючої країни. ТНК є великими платниками податків, які забезпечують суттєву частину податкових надходжень, у той же час транскордонна діяльність породжує безліч можливостей для ухилення від оподаткування у високо податкових юрисдикціях та перенесення прибутків таких компаній до оподаткування у країні з меншими ставками податків. На разі перед урядами країн світу постає завдання формування унітарної моделі оподаткування ТНК на регіональному або навіть глобальному рівні задля розв'язання проблеми ухилення від сплати податків такими компаніями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів діяльності транснаціональних корпорацій, зокрема впливу, що вони чинять на економіку країн світу, висвітлено у наукових працях ряду фахових економістів та науковців, як вітчизняних, а саме В. Базилевича, Я. Жаліло, В. Новицького, В. Рокоча, А. Філіпенка, Т. Циганкової та ін., так і зарубіжних: Р. Коуза, П. Кругмана, М. Паркера, М. Вагнера, Дж.Х. Даннінга, М. Портера.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте залишаються малодослідженими податкові

аспекти у діяльності ТНК на сучасному етапі, у тому числі значення функціонування дочірніх компаній ТНК для формування дохідної частини бюджету приймаючої країни, зокрема й в Україні. Також необхідним є подальший науковий пошук шляхів вирішення проблеми ухилення від сплати податків ТНК.

Мета статті полягає у аналізі податкової складової діяльності ТНК з виявленням як позитивних аспектів, так і розкриттям ризиків, що мають бути усуненими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з найяскравіших свідчень динамічних глобалізаційних процесів, які мають місце у сучасному світі, є діяльність транснаціональних корпорацій. Вони формують та визначають світовий економічний порядок починаючи з другої половини ХХ ст. На підтвердження цієї тези є факт наукових досліджень швейцарських учених, які розробили модель, що продемонструвала як одні ТНК контролюють інші через володіння пакетами акцій. Досліджуючи відносини власності, було з'ясовано, що 147 ТНК контролюють 40% всього багатства світу.

Загалом налічується близько 85 тис. транснаціональних корпорацій, які розташували понад 850 тис. своїх дочірніх компаній майже по всіх країнах світу. На долю ТНК припадає понад 70% світової торгівлі. Щорічно ТНК розширюють обсяги міжнародного виробництва. Так, у 2014 р. зростання міжнародного виробництва сприяло створенню доданої вартості на суму у 7,9 трлн. дол. Філії ТНК по всьому світі забезпечують 75 млн. робочих місць [1].

В Україні здійснюють бізнес-діяльність менш ніж 1% усіх світових ТНК. За підрахунками експертів, вітчизняний індекс корпоративної транснаціоналізації за період з 2007 по 2013 р. коливався у межах 23,6–29,8%. У країні зареєстровано понад 7 тис. філій іноземних ТНК. Ступінь проникнення транснаціональних бізнес-груп у вітчизняну економіку є вкрай незначним, оскільки зі 100 найбільших ТНК світу лише 20% представлено в Україні, при цьому більшість з них займаються обмеженим продажем власної продукції і лише окремі (Procter&Gamble,

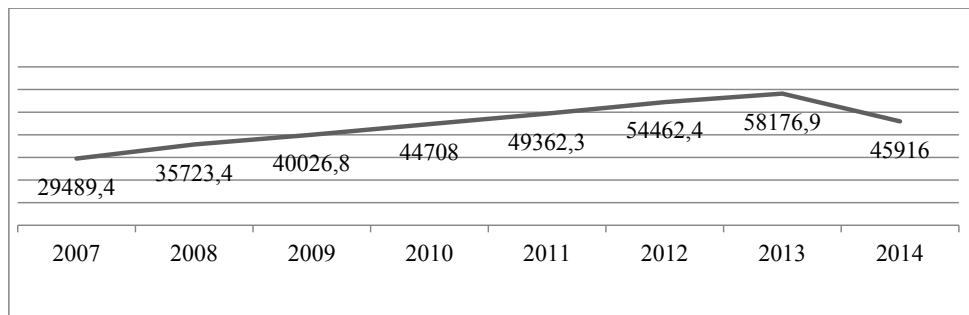

Рис. 1. Обсяг надходження прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України, млн. дол. [3]

Johnson&Johnson, Philip Morris International, McDonald's) розвивають власне виробництво [2].

За роки незалежності України приплив прямих іноземних інвестицій відбувався переважно за рахунок ТНК. Графік обсягів надходжень ПІІ в економіку країни (рис. 1) демонструє негативну тенденцію з досить млявим зростанням активності. У 2014 р. геополітичні ризики та регіональний конфлікт призвели до рекордного падіння обсягів залучення ПІІ до вітчизняної економіки.

До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає майже 83% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр (30%), Німеччина (12,5%), Нідерланди (11%), Російська Федерація (6%), Австрія (6%), Велика Британія (5%), Віргінські Острови (Брит.) (4%), Франція (3,5%), Швейцарія (3%), Італія (2%).

Найбільша частка прямих інвестицій зосереджена на підприємствах переробної промисловості (27%), підприємствах металургійного виробництва (12%). В установах фінансової та страхової діяльності акумулюється 25,1% від усього обсягу залучених ПІІ, в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном, – 8,3% [3].

Оперуючи одночасно у декількох країнах, ТНК забезпечують високу мобільність капіталу, технологій, робочої сили. Такі міжнародні компанії чинять як великий позитивний вплив на економіку приймаючих країн, так і мають певні негативні аспекти. У податковій площині розширення присутності міжнародного бізнесу сприяє збільшенню податкових відрахувань до бюджету країни.

Діючи у приймаючій країні, дочірні компанії набувають ознак повноцінних платників податків згідно з державним законодавством. Компанії сплачують різні податкові платежі, фінансуючи тим самим суспільні товари та послуги. Найсутте-

вішими є сплата податку на додану вартість (податку на споживання придбаних товарів та послуг); податків з доходів найманих працівників; внесків на соціальне страхування; податку на прибуток (корпоративного податку).

В Україні транснаціональні корпорації виявляються найбільшими платниками податків. У 2011 р. із 20 найбільших платників податків – представників великого бізнесу 11 – транснаціональні корпорації. За результатами 2014 р. до двадцятки найбільших платників податків увійшло дев'ять дочірніх компаній ТНК, які перерахували до державного бюджету податків на суму майже 30 млрд. грн., що становило близько 6% загальних доходів бюджету України. У табл. 1 представлено дані щодо розмірів сплачених податків найбільшими платниками податків – дочірніми компаніями ТНК.

Оподаткування доходів дочірніх компаній ТНК є одним з основних джерел податкових надходжень, особливо в країнах, що розвиваються. За оцінками ЮНКТАД, сукупний внесок зарубіжних філій до бюджетів таких країн становить близько 730 млрд. дол. на рік [1].

У середньому на долю ТНК припадає 23% від усіх надходжень корпоративного податку, також вони забезпечують 10% від загального обсягу державних доходів. У розвинених країнах такий показник є нижчим, близько 15% та 5% відповідно [1]. Отже, можна підкреслити високу залежність країн, що розвиваються, від іноземного корпоративного фінансування.

З іншого боку, можливість виведення прибутків у країну з більш лояльним оподаткуванням та заниження цін за рахунок трансфертного ціноутворення породжує уникнення оподаткування або податкову оптимізацію з боку ТНК, що чинить дегресивний вплив на економіку приймаючої країни.

На разі у світі назріває гостра проблема ухилення від оподаткування транснаціональними корпораціями. У США, згідно

Таблиця 1

Сума сплачених податків дочірніми компаніями ТНК, які діють в Україні, млрд. грн.

Назва компанії	Структура власності	Рік		
		2011*	2014**	1 півріччя 2015 **
ПрАТ «Філіп Морріс Україна»	дочірня компанія Philip Morris Brands SARL (Швейцарія)	7,6	7,9	3,3
ПАО «Джей Ті Інтернешнл Україна»	дочірня компанія JTI (Швейцарія)	5,2	5,3	2,9
ПрАТ «Тютюнова компанія «В.А.Т. – Прилуки»	дочірня компанія British American Tobacco (Великобританія)	3,6	4,2	2,6
АТ «Імперіал тобаккопродакшн Україна»	дочірня компанія Imperial Tobacco Group (Великобританія)	3,8	3,5	2,4
ПрАТ «Київстар»	дочірня компанія «Вимпел Ком Холдингз Б.В.» (Нідерланди)	4,5	2,6	1,1
ПАТ «Транснаціональна фінансово-промислова нафтова компанія «Укртатнафта»	найбільший співвласник (43% акцій) – НАК «Нафтогаз України»	5,1	1,9	1,4
ПрАТ «МТС Україна»	дочірня компанія ТОВ «Мобільні Телесистеми» (Росія)	н/д	1,5	0,8
ПАТ «Карлсберг Україна»	дочірня компанія Carlsberg Group (Данія)	н/д	1,3	0,5
ТОВ «Українська дистрибуційна компанія»	дочірня компанія Global Spirits (США, Росія)	н/д	1,1	0,5

*Дані наведено з урахуванням податків, які сплачувалися до державного та місцевих бюджетів (зокрема, податок на прибуток, ПДВ, рента, акциз і т. д.), не враховуючи лише податок на доходи фізосіб, а також єдиний соціальний внесок з працівників.

**Дані наведено без урахування ренти, а також інших податків, що сплачуються до місцевих бюджетів. Суми включають податки, які компанії перерахували до державного бюджету, у тому числі ПДВ, акциз з вироблених в Україні товарів та податок на прибуток.

Джерело: складено на основі джерел [4; 5]

з експертними оцінками, мінімальний розмір несплачених податків ТНК і міжнародними банками сягає 37 млрд. дол. США на рік. Британські фахівці оцінюють ухилення від сплати податків 100 найбільшими бізнес-групами, представленими на Лондонській фондовій біржі, у 840 млн. фунтів стерлінгів щорічно [7].

Загалом у світі, за підрахунками експертів адвокатської групи Tax Justice Network, фінансові активи у розмірі від 21 до 32 трлн. дол. змогли уникнути оподаткування та були виведені до податкових гаваней. Окрім того, обсяг незаконних транскордонних фінансових потоків щорічно в середньому становить 1,5 трлн. дол. [8].

Достовірно оцінити втрати країн від податкових махінацій, до яких вдаються транснаціональні корпорації, є надскладним завданням через неможливість систематизації даних з усіх держав, де оперують такі компанії. Хоча методи ухилення від сплати податків нині є зрозумілими, сутність яких зводиться до виведення прибутку з країн з високими ставками податку на прибуток до країн з низьким рівнем корпоративного оподаткування або до країн, де податок на прибуток взагалі не стягується [9].

Так, виведення прибутку ТНК досягається шляхом обмеження оперативної діяльності (та, відповідно, зменшення розміру прибутку, що формується в результаті такої діяльності) у державі з високими ставками корпоративного оподаткування та передача повноважень до дочірньої компанії у країні з нижчим рівнем корпоративного оподаткування.

Корпоративні позики також є способом ухилення від сплати податків транснаціональними корпораціями. Позику надається підрозділами ТНК у країні з нижчим рівнем оподаткування дочірній компанії, що знаходиться в країні з вищим рівнем оподаткування. Відповідно, дохід за отриманими відсотками по кредиту оподатковується у країні з нижчими ставками податку, тим самим скорочується рівень прибутковості компанії-боржника. Причому чим вищий рівень відсотка по кредиту буде встановлений компанією-позичальником, тим меншим у результаті буде прибуток до оподаткування компанії-боржника.

При агресивному податковому плануванні ТНК вдаються також до платежів за нематеріальні активи задля зменшення реальних прибутків. Група компаній, які знаходяться у юрисдикціях з низьким рівнем податків та володіють правами інтелектуальної власності (ПІВ), передають у розпорядження роялті, ліцензії, торгові марки дочірнім компаніям, що функціонують у юрисдикціях з вищим податковим навантаженням. ТНК може мати компанію, що володіє ПІВ у країні, де взагалі відсутні будь-які ліцензійні збори, проте філії ТНК використовують такі права по всьому світу.

Крім того, у країнах з розгалуженою податко-договірною мережею та низькими ставками податків на дивіденди, таких як Бельгія, Ірландія, Нідерланди та Швейцарія, зручно створювати фіктивні материнські компанії, які володіють ліцензіями та розпоряджаються основними фінансами, проте не здійснюють оперативну діяльність.

Іншим варіантом мінімізації податкових зобов'язань для ТНК може бути створення гібридних бізнес-одиниць, сутність діяльності яких полягає у змозі вираховувати одні й ті ж витрати, наприклад, відсотки за кредитами, у двох пов'язаних компаніях, які знаходяться у різних країнах. Така ситуація має місце, коли законодавство країни дозволяє мати компанії реєстрацію (штаб-квартири) у декількох країнах одночасно.

Також використовуючи «компанії-прокладки», що зареєстровані у країнах зі сприятливим податковим режимом, ТНК спрямовують грошові потоки до країни базування. Так, приміром, 30–40% усіх інвестицій в Індії спрямовуються з Маврикія, який є офшорною зоною. Британські Віргінські острови (офшорна зона) є одним з основних інвесторів у Китаї (близько 15% від загального обсягу інвестицій). Одним з головних країн-інвесторів для економік Росії й України є Кіпр (також офшорна зона). Щорічні втрати податкових надходжень для бюджетів країн, що розвиваються, сукупно сягають 100 млрд. дол., які виводяться в офшорні зони [9].

Найпопулярніший метод податкової оптимізації, що використовується ТНК при укладенні зовнішньоторговельних контрактів, є встановлення трансфертних цін, які формуються не під тиском ринку, а під довгостроковою політикою материнської компанії.

Трансфертне ціноутворення (ТЦ) слугує встановленню цін по торгових операціях між компаніями, які входять до складу однієї ТНК. Таке явище не є саме по собі незаконним, однак маніпулювання трансфертними цінами призводить до викривлення прибутків чи витрат задля мінімізації податкового навантаження. Більше половини міжнародних угод є угодами між компаніями всередині ТНК, а отже, при їх укладанні не дотримується принцип «витягнутої руки», тобто формування такої ціни, як і при проведенні операції з непов'язаною компанією. У результаті прибуток до оподаткування переміщується у юрисдикцію з нижчим податковим навантаженням.

Необхідно зауважити, що Україна входить до двадцятки «країн-лідерів» за обсягами відтоку тіншового капіталу. Щорічно в середньому 5 417 млн. дол. США не оподатковуються та виводяться з країни в офшорні зони. Обсяг коштів у результаті викривлення даних у зовнішній торгівлі, що уникають оподаткування, становить у середньому 410 млн. дол. США на рік. Більша частина таких коштів припадає на долю ТНК, які часто вдаються до фальсифікації даних шляхом заниження трансфертних цін [10].

За розрахунками економістів, обсяг усієї тіншової частини зовнішньої торгівлі України сягає понад 21 млрд. дол. США щорічно. Легалізація тіншового сегменту такої сфери діяльності могла б на 22% збільшити ВВП країни та на 12% скоротити зовнішній борг [11, с. 88–90].

Завданням урегулювання трансфертного ціноутворення у вітчизняній податковій практиці є захист бази оподаткування з уникненням водночас підстав для подвійного оподаткування та невизначеностей, що перешкоджали б вільному надходженню ПІВ та веденню зовнішньоекономічної діяльності.

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» [12] було прийнято ще у 2013 р. На разі він діє у четвертій редакції, проте залишається велика кількість питань, які мають бути доопрацьовані та приведені у відповідність до міжнародної практики. Законом чітко не визначені правила розрахунку показників рентабельності, групування операцій, застосування коригувань до цін на продукцію. Відсутній детальний опис застосування методів трансфертного ціноутворення для фінансових операцій, а саме кредитно-депозитних валютно-обмінних, операцій з цінними паперами та ін. Залишається достатньо можливостей, щоб уникнути контролю над трансфертним ціноутворенням. Одна з них – продаж продукції кінцевому споживачу через посередника, зареєстрованого в респектабельній юрисдикції, яка не увійшла в офшорний

список Кабінету Міністрів України (наприклад, Німеччині чи Великобританії). Можливості для оптимізації сплати податків у таких країнах теж присутні.

Останніми змінами у Законі закріплено визначення переліку товарів, що мають біржове котирування, а також перелік світових товарних бірж для кожної такої групи товарів. Тобто імпортери різних видів палива, експортери руд, чорних металів, аграрної, хімічної продукції зобов'язані звіряти свої ціни з міжнародними біржами. На практиці застосування такого методу ціноутворення є малоймовірним, оскільки на світових біржах відсутні котирування на українську продукцію. Самі ж операції з фінансовими інструментами на біржах є спекулятивними і часто взагалі не корелюють з фізичним товарним ринком.

Однак зміни, що передбачені в рамках податкової реформи, повинні мати позитивний ефект у царині трансфертного ціноутворення. Так, передбачається скасування застосування спеціальних правил ТЦ для біржових товарів, замінивши їх на п'ять стандартних методів ТЦ (метод порівняльної неконтрольованої ціни; метод ціни перепродажу; метод «витрати плюс»; метод чистого прибутку від операції; метод розподілу прибутку від операції).

Зміни також передбачають усунення мінімального порогу для операцій, що підлягають контролю ТЦ, контролюючи таким чином усі операції; скасування верхньої межі штрафів за ненадання документації обґрунтування цін, залишивши нині діючий штраф у розмірі 3% від суми контрольованих операцій; уточнення правил для низькоподаткових юрисдикцій; уведення додаткових вимог до розкриття інформації для великих груп компаній за структурою групи, кінцевих бенефіціарів і т. д. [13].

У результаті діяльності ТНК податкові зловживання, до яких вони вдаються, втратили межі та кордони й вимагають від урядів країн світу концентрації та спільних зусиль задля подолання таких процесів, що впливають на глобальний економічний порядок. Провідна роль у протистоянні економічним викликам глобалізації та, серед іншого, подоланні проблеми ухилення від сплати податків транснаціональними корпораціями належить Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка розробляє настанови та рекомендації для урядів країн світу.

Основні положення у боротьбі з ухиленням сплати податків ТНК зводяться до наступних тез: поліпшення існуючої системи трансфертного ціноутворення з дотриманням принципу «втягнутої руки»; започаткування публічних централізованих реєстрів компаній, трастів, фондів, які відображали б економічні вигоди таких юридичних осіб; обмеження вирахувань при обчисленні прибутку, зокрема, відсотків по кредитах у разі відсутності ефективного оподаткування; удосконалення правил ведення економічної діяльності ТНК з метою запобігання створенню фіктивних компаній; запровадження для всіх типів ТНК повного та всебічного звіту «країна за країною», де відображалася б інформація про результати економічної діяльності їхніх дочірніх або афілійованих компаній у всіх країнах, де такі компанії оперують.

Висновки. Діяльність ТНК надає чимало переваг для економік країн, а тим паче для тих, що розвиваються. ТНК імпортують ефективні технології виробництва, їхня діяльність забезпечує левову частку податкових надходжень до бюджету приймаючої країни. Такі корпорації впливають на формування культури ведення бізнесу, створюють нові робочі місця.

Однак головною метою діяльності ТНК є отримання максимального прибутку. Для попередження або запобігання негативним впливам ТНК потрібні сильні та дієві державні інституції. У контексті визначення податкових зобов'язань ТНК у сучасному глобалізованому світі вже неможливо розглядати вітчизняну систему оподаткування ізольовано від податкових систем інших країн. Відповідно, Україна повинна активно долучатися до міжнародного співробітництва щодо розробки норм та правил оподаткування ТНК, зокрема й стосовно трансфертного ціноутворення.

Література:

1. World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance / United Nations publication, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unctad.org/wir.
2. Келару І.А. Транснаціоналізація і конкурентоспроможний розвиток економіки України : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І. Келару. – Київ, 2014. – 17 с.
3. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Соломко І. Рейтинг найбільших активних платників податків України / І. Соломко // Кореспондент. – 2012. – № 35.
5. ТОП-100 Рейтинг налогоплательщиков Украины // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/cdn/cd1/top_100_reiting_platnykiv_podatkov/.
6. Klinter Scott, Collins Chuck, Sklar, Holly: Unfair Advantage: The Business Case Against Overseas Tax Havens, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.financialtaskforce.org/wp-content/uploads/2010/07/Unfair-Advantage-The-Business-Case-Against-Overseas-Tax-Havens.pdf>.
7. Action Aid: Addictedtotaxhavens. The secret life of the FTSE 100, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.actionaid.org/pub-lications/addicted-tax-havens-secret-life-ftse-100>.
8. Tax Justice Network. Financial Secrecy Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.financialsecrecyindex.com/>.
9. Christopher Needham. Corporate tax avoidance by multinational firms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://libraryeuroparl.wordpress.com>.
10. DevKar, BrianLeBlanc. Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2003-2012, Global Financial Integrity Program. Financial Transparency Coalition. – Washington, DC, 2013. – 53 p.
11. Светульков С.Г., Вишинська Т.Л. Комплексное значення моделювання тіньової економіки у сфері зовнішньої торгівлі України / С. Светульков, Т.Л. Вишинська // Бізнес Інформ. – 2013. – № 10. – С. 86–92.
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення : Закон України від 04.07.2013 р. № 408-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 20–21. – С. 1596 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/408-18>.
13. Кузьмич Т. Трансфертное ценообразование: курс на деофшоризацию / Т. Кузьмич // Forbes. Украина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forbes.net.ua/opinions/1402494-transfertnoe-cenobrazovanie-kurs-na-deofshorizaciyu>.

Фененко П.О. Налоговая составляющая деятельности транснациональных корпораций: возможности и вызовы

Аннотация. В статье проведен анализ налоговой составляющей деятельности транснациональных корпораций, в том числе и в Украине. Выявлено положительное значение таких бизнес-единиц в формировании доходной части бюджета страны. Раскрыта проблема уклонения от налогообложения ТНК. Определены риски трансфертного ценообразования и предложены шаги их устранения.

Ключевые слова: транснациональные корпорации, прямые иностранные инвестиции, налогообложение прибыли, уклонение от налогообложения, трансфертное ценообразование.

Fenenko P.O. Tax component of multinational companies activity: opportunities and challenges

Summary. The article analyzes the tax component of the activities of transnational corporations, including in Ukraine. A positive value of business units in the formation of a profitable part of the budget. Disclosed the problem of tax evasion TNCs. Determine the risk of transfer pricing and the proposed steps to address them.

Keywords: multinationals, foreign direct investment, taxation income tax evasion, transfer pricing.